

Protestant Theological University

Review of: Marcus Tullius Cicero, Het bestaan van de goden

van Klinken, G.J.

Published in:
Kerk en Theologie

Published: 01/01/2018

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
van Klinken, G. J. (2018). Review of: Marcus Tullius Cicero, Het bestaan van de goden. *Kerk en Theologie*, 69(4), 399-400.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-ptthu/bibliotheek-ptthu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@ptthu.nl.

Downloaded from the PThU Research Portal (Pure): <https://pure.ptthu.nl>.

Review of: Marcus Tullius Cicero, Het bestaan van de goden
van Klinken, G. J., 2018, In: Kerk en Theologie. 69, 4, p. 399-400

Cicero was een Romeinse bestuurder. Als zodanig maakte hij de wisselvalligheid van de fortuna mee. Toen het bewind van Julius Caesar voor deze senator een periode van politieke afzijdigheid inluidde, maakte hij het beste van de omstandigheden door wijsgerige traktaten te schrijven. Zelf deed Cicero daar tegen zijn gewoonte in nogal bescheiden over. Als Romein beseftte hij maar al te goed hoezeer hij op dit terrein schatplichtig was aan de Grieken. Hij was bovendien geen professioneel filosoof, eerder een man in bonis, die over tijd beschikte om zich aan intellectuele interesse te wijden. Inderdaad, Cicero lijkt geen wetenschapper als Aristoteles. Hij richt zich op thema's waarmee hij in aanraking kwam door zijn ambtelijke bezigheden (*De legibus*, *De re publica* en over de plichten: *De officiis*), die hem tevens met ethische vraagstukken confronteerden (*De finibus bonorum et malorum*). Het verdriet over het overlijden van zijn dochter Tullia gaf aanleiding tot een beschouwing over de dood en emoties (*Tusculanae disputationes*). *De natura deorum*, door Vincent Hunink vertaald als 'Het bestaan van de goden', richt zich echter weer vooral op de publieke sfeer. Het gaat Cicero niet zozeer om persoonlijke piëteit als wel om de vraag hoe een goed georganiseerde samenleving zich tot de goden dient te verhouden. 'Alle filosofische theorieën', zo vertaalt Vincent Hunink bondig, 'zijn gericht op het gewone leven.' (1-6; 21) Gevolg is dat Cicero zijn gedachten minder abstract houdt dan zijn Griekse voorbeelden. In zekere zin is dat meteen de kracht van zijn boek, want zo legt hij de verbinding met bestuurlijke ervaring. Hij stelt een vraag die tegenwoordig zelden wordt gesteld, en juist daarom interessant kan zijn voor de hedendaagse lezer: welk respect zijn we de goden (of zo men wil: het goddelijke) verschuldigd? En dan niet alleen als individu, maar ook als maatschappij?

Het komt allemaal aan de orde in een dialoog tussen Gaius Velleius, Quintus Lucius Balbus, Gaius Aurelius Cotta en Cicero zelf. Een gesprek tussen heren van stand, die vrijmoedig een eigen mening ten beste geven over het onderwerp. Een gemeenschappelijk kenmerk van de heren is dat zij allen de omgang met de goden opvatten als een zaak van het juiste evenwicht. Rogier van der Wal noemt dat in zijn inleiding pragmatisch: het gaat om de juiste orde, om wederzijdse verplichtingen (10). Zolang daaraan wordt voldaan, is er niets dat Velleius verbiedt om zijn aan Epicurus ontleende scepsis te debiteren: de goden bemoeien zich volgens hem niet met de mensen. Wat de zin van religie ook moge zijn, om persoonlijke hoop op beloning (of straf) kan het niet gaan. De stoïcijn Balbus meent daarentegen dat het bestaan van de goden valt af te leiden uit de weldaden die de natuur ons bewijst – en waar zij dank voor verdienen. Cotta, als ambtenaar tevens staatspriester, benadrukt het heilzame effect van religie op de samenleving (III 5: 135). Daarover valt te discussiëren. Als het gaat om denken over religie, beamen allen de vrijheid van argumentatie. Cotta zegt zelfs 'niets liever te willen dan weerlegd te worden'. Dat betekent zowel een overeenkomst als een verschil met de latere christelijke filosofie. Overeenkomst is dat het wezen van de goden (of de godheid) meteen al aan het begin van boek I nadrukkelijk aan de orde komt. Verschil, dat alle deelnemers aan Cicero's dialoog moeten toegeven dat de mens niet over parameters beschikt om daar met zekerheid iets over te zeggen. Of het zouden de wetmatigheden van de (goddelijke?) natuur moeten zijn (II 4; 68). Voor een stoïcijn als Balbus weerspiegelt die natuur immers redelijke principes. Van een onbetwifelbaar fundament in enigerlei mondelinge of schriftelijke openbaring is echter geen sprake. Vandaar ook dat 'stelligheid' in levensbeschouwelijke zaken, waar Velleius soms toe neigt vanuit zijn epicurische premissen, tot een milde ironie leidt bij de anderen (I 18; 26). Door Huninks soepele vertaling leest dit boek als een trein. Daar komt bij dat het onderwerp - ondanks de afstand in de tijd tussen Cicero en ons - verbazingwekkend actueel blijkt te zijn. Net als toen wordt religie door de intellectuele elite thans vooral beschouwd als een (al dan niet waardevolle) erfenis van traditie. Van leerdwang of binding aan confessie is in een discussie over religie geen sprake (meer). Dat komt allemaal overeen met de

discussies over religie in een niet-confessioneel milieu in de westerse wereld in 2018. Ook inhoudelijk bestaat er overeenkomst. Cicero poneert de gedachte dat de mensheid de goden respect verschuldigd is voor de haar in de natuur geschonken bestaansmogelijkheden. Ontbreekt dit respect, niet door wat mensen denken maar door wat ze in hun kortzichtigheid *doen*, dan raakt de orde in de samenleving verstoord. Het bestaan van de goden laat zich met vrucht bestuderen in het kader van het actuele debat over klimaatbeheersing. Jammer is dat het Latijnse origineel in de uitgave ontbreekt. Wanneer Balbus stelt dat 'een andere theorie, en wel een wetenschappelijke, een hele stoet goden geproduceerd [heeft]' (II 63; 90), maakt dat nieuwsgierig hoe thans zo bekende begrippen als 'theorie' en 'wetenschappelijk' indertijd werden aangeduid door Cicero. Wanneer uitgeverij Damon meer vertalingen van klassieke auteurs op de markt brengt, zoals te hopen valt, zal zij velen een genoegen doen door tenminste kernpassages uit de originele tekst op te nemen. Of die eventueel op de website te plaatsen, voorzien van enig technisch commentaar door de vertaler.